

164 ՏԱՐԿԱ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԻ ԿԱՐԵՎՈՐ ՇՐՈՎԱՐՏԱԿ

Այլ ան հրովարտականեր, որոնք իրենց բովանդակությամբ պատմական մեծ արժեք են ներկայացնում և հայ ժողովրդի պատմության համար թանկագին վավերագրեր են: Այդ հրովարտակաները շատ անգամ պարզում են նաև հայ և հարևան ժողովուրդների անցյալում ունեցած փոխհարաբերությունները և հերքում են լուսաբանում են պատմության վերաբերյալ մութ մնացած որոշ էջերն ու թվական տվյալները:

Այս տեսակետից ուրույն արժեք է ներկայացնում Վրաստանի Քամրազ արքայի որդի Հերակլ Բ. թագավորի հրովարտակը, որ 164 հրկար տարիների անցյալ ունի և իր ներքին բովանդակությամբ ընդգծում է Հերակլ արքայի հայ ժողովրդի հանդեպ ունեցած համակրական զգացմունքը:

Դա այն դարաշրջանն է, երբ տաղանդավոր աշուղ Սայաթ-Նովան սիրվում և հարգվում է վրացական արքունիքում: Հերակլ Բ. արքան նրան ընդունում է պալատ՝ որպես երգասաց աշուղ, ուր, սակայն, նա երկար չի մնում (1750—1765 թ. թ.). ընդհարվում է արքայի ու ազնվականության հետ և պալատից արտաքսվում: Այդ առիթով գրած մի ոտանավորով Սայաթ-Նովան սուր հեղինակ է ևնթարկում թագավորին:

Ահա այս արքայի հրովարտակի ճակատին կարդում ենք, գեղեցիկ կերպով իրար ներդաշնակված, Հ. Ա. Վ. գլխատառերը, որոնք պատկերում են՝ Հերակլ արքա Վրաստանի, իսկ ներքևում, արքայական կնիքի հետ,

դրոշմված է 1790 թվականը: Այդ այն ժամանակն էր, երբ Վրաստանն ապրում էր իր ավատական պետականության վերջին շրջանը: Անհրաժեշտ էր Վրաստանի քաղաքական և տնտեսական կյանքն ամուր պատվանդանի վրա դնել: Այդ հանգամանքը խորապես դիտակցում է Հերակլ Բ. արքան և ամեն կերպ աշխատում համախմբել, կազմակերպել հայ-վրացական ազատասեր շրջանները ընդդեմ սպառնացող վտանգի: Այդ նպատակով է, որ 1790 թվականի դեկտեմբերի 4-ին, Քիֆլիսում գրած իր հրովարտակով դիմում է հեռավոր երկրներում ապրող բոլոր հայերին, որոնք օտար իշխողների, հատկապես Նադիր Շահի, բռնության շրջանում հարկադրված թողել են իրենց տունն ու տեղը և գաղթել տարբեր աշխարհամասեր: Հերակլ Բ. արքան օտարության մեջ ապրող հայ ժողովրդի զավակներին կոչ է անում՝ վերադառնալ իրենց հարազատ երկիրը և խոստանում է արքայական ամեն տեսակ հովանավորություն և կյանքի, ստացվածքի և պարտքերի կատարյալ ազատություն, իսկ այդ բոլորի փոխարեն առաջարկում է վճարել միայն եկամտային և մաքսային այն հարկերը, որոնց ենթակա էին նաև վրացիները:

Հերակլ Բ.ի հրովարտակի բովանդակությունը թե ի՞նչպիսի տպավորություն է թողնում օտար երկրներում ապրող հայ ժողովրդի վրա և իսկապես նրանք վերադառնում են Անդրդովկաս, այդ մասին շունհեք ցայտուն և պերճախոս տվյալներ: Մի հան-

գամանք, սակայն, պարզ է, որ ժամանակի
 դատմական դեպքերը Վրաստանի քաղաքա-
 կան կյանքն այլ կերպ են դասավորում:
 Հերակլ Բ. արքան խորապես դիտակցում է,
 որ միակ ուժը, որ կարող է օգնութեան
 հասնել Վրաստանին, այդ Ռուսաստանն է,
 ուստի և դիմում է նրան: Բայց այդ երևույ-
 թը ևս չի կարողանում փրկել արքայի գեր-
 իշխանությունն ու Վրաստանի անկախու-
 թյունը: Հրովարտակից ուղիղ հինգ տարի
 անց՝ 1795 թվականին Աղա Մահմադ խանը
 պաշարում է Շուշին, ապա աշնան սկզբնե-
 րին յարձակվում Վրաստանի վրա: Հերակլն
 իր զորքանակով մի որոշ դիմադրություն
 ցույց տալուց հետո փախչում է, իսկ պարս-
 կական զորքը մտնելով Թիֆլիս, ամբողջ
 երեք օր անգնն և անպաշտպան ժողովրդին
 կոտորում է ու թալանում, ապա 16.000
 տղաներ սու աղջիկներ գերի վերցնելով՝ ու-
 ղարկում է Պարսկաստան: Ահա այդ ժա-
 մանակ, 1795 թվականի արշավանքին, զոհ
 է գնում նաև հայ աշուղական գրականու-
 թյան վետերան՝ միաժամանակ արքայի
 պալատական աննման երգիչ (1750—1765
 թ. թ.) և տաղանդավոր բանաստեղծ Սայաթ-
 Նովան:

Սակայն, քաղաքական նոր դեպքերը շու-
 տով Անդրկովկասում առաջ են բերում նոր
 փոփոխություններ: Ռուսական բանակը
 մտնում է Վրաստան և 18-րդ դարի վերջում
 պարսկական Հայաստանի մի կարևոր մասը
 և Վրաստանը վերջնականապես առնում իր
 գերիշխանության ներքո:

Այստեղ ընդգծենք մի կարևոր հանգա-
 մանք: Անցյալում հայ ազատագրական
 շրջանները սերտ փոխհարաբերության մեջ
 լին դառնալով Վրաստանի հայրենասեր շրջան-
 ների հետ: Նրանք ո՛չ միայն սերտ կապ են
 պահպանել Հերակլ արքայի հետ, այլև ար-
 ծարծել են ազատության գաղափարը: Այդ
 տեսակետից թանկագին մի վավերագիր է
 Մադրասի հայ հայրենասերների պայծառ
 դեմքերից բնիկ նոր-շուղայեցի «Շահամիր
 Սոլթխանով Շահամիրյանի նամակը Հե-

րակլին»¹: Այդ նամակից պարզ երևում է,
 որ Հերակլ արքան առանձնապես սիրել և
 հարգել է Շահամիրյանին, որին շնորհել է
 նաև իշխանի կոչում, իսկ իր գրած հրո-
 վարտակը, հատուկ պատգամավորների
 հետ, Թիֆլիսից ուղղակի նրան է ուղարկել
 Մադրաս: Նույնիսկ տարիներ հետո Շա-
 համիրյանին նվիրել է Լոռու ամբողջ շրջա-
 նը:

Շնորհիվ այդ սերտ կապի՝ Շահամիր-
 յանը Հերակլին դրած նամակում առաջա-
 դրում է՝ ժողովրդի ուսերի վրայից վերաց-
 նել «ծառայական սխտեմը»: Իր ժամանա-
 կի նահապետական պայմաններում դա
 խիստ ուշագրավ մի երևույթ է: Այդ տեսա-
 կետից բնորոշ են նամակի հետևյալ տո-
 ղերը. «Սահմանիր քեզ համար օրենք,—
 դրում է նա Հերակլին,— և քո հովանավո-
 րությունը ցուցադրիր բոլորի նկատմամբ,
 թեթևացրու նրանց բեռը, քաղցրացրու նրանց
 լուծքը, շարդիր ծառայական սխտեմը, որը
 թող չծանրանա քո ժողովրդի ուսերին,
 դարձրու նրանց միայն ծառայող օրենքի
 առաջ, դուրս հանիր նրանց ծառայական
 վիճակից ազատ վիճակի, որը պատշաճ է
 մարդկային բնավորությանը»²:

Կա ուշադրության արժանի մի այլ պատ-
 մական երևույթ: Հեռու Մադրասում ապրող
 լավագույն հայրենասերները վերլուծելով
 պատմական անցյալը, եկել են այն եզրա-
 կացության, որ հայ և վրացի եղբայրակից
 ժողովուրդները պետք է միասնական ուժով
 պայքարեն իրենց ազատության և անկա-
 խության համար³:

Ավելի ուշագրավն այն է, որ Մադրասի
 կաղափարական հայրենասերները հայ ժո-
 ղովրդի և Հայաստանի ազատագրության
 գաղափարը ներդաշնակել են ոչ միայն վրաց
 Հերակլ թագավորի հետ, այլ գտել են, որ
 Մեծ Ռուսաստանի հովանավորությամբ
 միայն հնարավոր է Հայաստանի և Վրաս-
 տանի ազատագրությունը հաստատուն
 պատվանդանի վրա դնել:

1. Տե՛ս Լեո, «Հայոց պատմություն», Գ, հատոր
 2. «Շահամիրյանի նամակը Հերակլին», «Փորձ»,
 1881 թ., № 2, էջ 26:
 3. Տե՛ս «Պատմութիւն մնացորդաց Հայոց և
 Վրաց», Մադրաս, 1775 թ.:

էականը, սակայն, ոչ թե պատմական դեպքերն են, այլ հրովարտակի բովանդակությունը, որ ուշագրավ է մի քանի տեսակետից.

1) Պարզում է հայ և վրացական ժողովուրդների փոխհարաբերության մի ուրույն էջը:

2) Ընդգծում է Նադիր Շահի՝ ժողովրդի վրա դործադրած բռնությունները և հայության ակամա դադիթը դեպի հեռավոր երկրներ:

3) Կուսարանում է հայ ժողովրդի ազատագրական պատմության մի բնորոշ էջը:

4) Ցայտուն գաղափար է տալիս Հարություն քահանա Շմավոնյանի հայրենասիրական զգացմունքի մասին:

Նշենք և այն, որ 1790 թվականի դեկտեմբերի 4-ին Վրաստանի մայրաքաղաքում՝ Թիֆլիսում, վրացերեն լեզվով գրած Հերակլ

Բ.ի հրովարտակը, արքայի հրամանով, վրացերենից հայերեն է թարգմանում Քալվոթի հայ պրագիր և թարգման Տեր Դավիթ Տեր-Հոհանյանը և ուղարկում է գաղութներում ապրող հայերին:

Ուշագրավ է և այն, որ հրովարտակի բովանդակությունը, երկու տարի անց, 1792 թվականին, դրավում է հայ լրագրության հիմնադիր Հարություն քահանա Շմավոնյանի լուրջ ուշադրությունը և նա, հայ ժողովրդի ազատագրության վեհ գաղափարով տոգորված, Մադրասի իր տպարանում հրովարտակը մի հազար օրինակ տպագրելով՝ ցրվում է Հնդկաստանի և այլ վայրերի հայ ժողովրդի մեջ:

Այժմ այստեղ նույնությամբ առաջ բերենք պատմական հրովարտակի բովանդակությունը.

Հ Ա Վ

Օրինակ Հրովարտակի Շնորհաց և Պահպանութեան Օգոստանա Տեանն երկրորդ Հերակլի Շնորհօքն Աստուծոյ Թագաւորին Վրաց՝ Կախից՝ և՛ և՛ և՛ առհասարակ յԱզգ Հայոց:

ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲԸ ԱՆ ՄԵՔ ՅԵՍՍԵԱՆ ԴԱԻԹԵԱՆ ՍՈՂՈՄՈՆԵԱՆ, ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՆ: ՕՄԵԱԼ ԹԱՄՐԱԶ ԱՐՔԱՅԻ ՈՐԴԻ ՀԵՐԱԿԼ ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐՔԱՅ ՎՐԱՅ, ԿԱՆԵՅ, ԵՒ ԱՅԼՈՅ, ԵՒ ԱՅԼՈՅ, ԵՒ ԱՅԼՈՅ:

անփոփոխելի զխոստմունս գայս առաքեցաք առ համայն ազգս հայոց, որ բնակեալ էք ի հեռաւոր երկիրս, զոր ոչ եմ մոռացեալ գժառանգութիւն ձեր, այլ միշտ ունիմք տարածեալ գծոց, առ պահպանութեան ձերոյ, անորոշ ի հօտէ մերմէ, և երբ ժողովիք ի բնիկ երկիրս ձեր ի ներքոյ հովանատրութեան մերոյ, ընկալնուք զինքնազուխ կենցաղաւարութիւնս ի վերայ ամենայն ստացուածոց ձերոց, զոլով ունեցողք ի մէջը սիրոյ պատուոյ, և ողորմութեան, ըստ իւրաքանչիւր պատուոյ, որպէս բնիկք ժողովուրդքն մերոյս ԱՐՔԱՅՈՒԹԵԱՆ, և ազգն վրաց և մեք միայն բաւականեամք ի ձէջը ի մերս շահեցողութիւն հարկիւ և մաքսի, ըստ ԱՐՔԱՅԱԿԱՆ Օրինի: Իսկ այլով կերպի խոստանամք զողորմութիւնս գայս, որովհետեւ գիտեմք զի փոփոխութեամբ երկայն ժամանակաց, և յատկապէս ի ժամանակս Նադիր Շահին, ազգք ձեր որք բնակեալք էին ի Պարսս, կոխեցան և կողոպտեցան, և ընդդէմ կամաց իւրեանց անիրաւաբար յափշտակեցին զըստացուածս նոցին, և բազումք պարտաւորեցան ակամա՝ յ], և բունի զձեռագիրս և զսանաքս առին, և սոյնպիսի նեղսակրութիւն հարկադրեաց զնալ ի հեռագոյն երկիրս: Սմին իրի՛ հասարակապէս շնորհեցաւ ի մէջը, սոյնպիսի արքանց պարտուց ազատութիւն, զի յառաջ քան զհազար եօթն հարիւր և եօթանասուն քիւն Փրկչին մերոյ Քրիստոսի, ուր ուրեք այդպիսի գրուածք որոյ անուամբ և յայտնեցցի ի

յերեսն երկրի, կամ ի Պարսիկս, կամ ի Աղիւրբէջան, երէ ի ֆաղաֆս, երէ ի գիւղօրեայս զամենայնն անարժան և անընդունակ արարաֆ, զի մի՛ երբէք մտցէ այն ի յիրաւարանս մեր, և ոչ ևս ունիցի տեղիք պարտատէրն պահանջելոյ յայնպիսի արանց, որոյ աղագաս ի հաստատութիւն խոստմանս մերոյ ձեռնագրեմք յատուկ ձեռովք մերովք, ի Պալատան մերում ի մայրաքաղաքս Թիֆլիզ ի ժամանակի ԱՐՔԱՅԱՍՏԱՆ մերոյ: Յամի Տեառն 1790: Ի դեկտեմբերի 4:

ԿՅԻԲ
արքայա-
կան

Հրամանաւ Նորին ԱՐՔԱՅԱՍՏԱՆ Բարձրութեան, ընդ վրացերէն նախատպին համաձայն թարգմանեցի և գրեցի, Նորին ԱՐՔԱՅԱՍՏԱՆ Բարձրութեանն հայերէն գրագիր և թարգման Տէր Դաւիթ Տէր Յօհաննան:

Թ
Նօսն քարգ-
մանչին

Տպագրեցաւ ի մայրաքաղաքն Մաղղաս ի տպարանի Տէր Յարութիւն Շմաւոնեան Շիրազցոյ, հազար հատ ի վախիտմն Ազգին Հայոց, Յամի Տեառն մերոյ 1792:

Ո՛վ գիտե, դեռ քանի՛-քանի՛ նման արժեքավոր վավերագրեր ընկած են շատ տների դարակներում: Անհրաժեշտ է այդ համր, բայց թանկագին փաստաթղթերը հանձ-

նել հայ մատենագրութեանը, որոնց շնորհիվ միայն հնարավոր է գրել հայ ժողովրդի հարազատ և ստույգ պատմությունը:

